

FRANTIŠEK VŠETIČKA

HISTORICKÁ EPOPEJ ALOISE JIRÁSKA

Alois Jirásek byl cílevědomý autor. Někdy v osmdesátých letech se rozhodl, že umělecky vyličí průběh českého husitství. Jeho počátky ztvárnil v trilogii *Mezi proudy*, vrchol hnutí v *Proti všem* a doznívání v *Bratrstvu*. Po dopsání *Bratrstva* si nejspíše uvědomil, že tento trojdílný cyklus plně nepřiléhá předchozím dvěma titulům, jež zaznamenávají jedno z předních období českého národa doma, kdežto triptych o bratrstvu zachycuje osudy husitských bojovníků v cizině, konkrétně v Uhrách. Nejspíše po jeho dopsání (*Žebráci*, třetí svazek *Bratrstva*, vyšel roku 1909) si uvědomil, že jeho původní záměr bude tehdy úplný, když zpodobí závěrečnou fázi husitismu také v domácím prostředí. Výsledkem tohoto záměru byl *Husitský král*, Jiráskovo poslední, zároveň však nedokončené dílo. Začal je psát za první světové války. První kapitoly otiskl už roku 1916 v *Národní politice*, rakouská cenzura však zakrátko zasáhla, takže první svazek zamýšleného románového cyklu mohl vyjít až ve svobodném Československu. Stalo se tak roku 1920. V dokončení druhého svazku zabránila Jiráskovi nemoc, jeho torzo bylo vydáno až po autorově smrti. Ucelenou podobu má tedy pouze první svazek *Husitského krále*, proto se také další výklad vztahuje především na něj. Na důstojný závěr Jiráskova rozměrného a podnětného díla.

Na začátek *Husitského krále* vložil Jirásek *Tři kapitoly* proslovem, jež tvoří introdukci k celému románovému cyklu. Je to introdukce, jež charakterizuje stěžejní postavy románu. Zároveň je to introdukce architektonická a stavebná. Architektonická introdukce v sobě tají nápodvěď, že cyklus bude mít tři díly. Stavebný smysl introdukce se vztahuje především k ústřední postavě. Král Jiří vstoupí v introdukční části na scénu teprve v polovině její 3. kapitoly; obdobně je tomu i ve vlastním románu, v němž se o královském dění čtenář dovídá pouze nepřímo, kdežto král sám se objeví na románové scéně teprve dodatečně, konkrétně v 5. kapitole, kde královně Johaně reprodukuje obsah hvězdářova procevtví; potom znovu ustoupí jako jednající postava na delší dobu do pozadí (podruhé se objeví až ve 12. kapitole).

Významnou roli hraje v Jiráskově románě králův šašek Paleček, jenž spojuje svět královský se světem poddaných, svět nahoře se světem dole. Králův šašek tím, že spojuje odlehlá až protikladná společenství, ztělesňuje v *Husitském králi*

svorníkovou postavu. Jirásek jí přikládá nemalý význam, což se projevuje už tím, že svorníková postava zahajuje celý románový cyklus. Jeho první věta zní: „Bratr Paleček, králův šašek, seděl na lavičce pod košatou, sněhobílou třešní na zahradě králova dvoru.“¹

Zmíněný smysl svorníkové postavy postřehl už Arne Novák, který ve své recenzi napsal: „V poděbradovské kronice Jiráskově připadl mu úkol několikery, podřízený vesměs potřebě sjednotiti nějak příběhy a děje různé povahy a rozličných životních vrstev.“²

K svorníkové postavě tíhl Jirásek už ve svých počátcích — postavou tohoto druhu, byť jiného ražení, je starostlivá slečna Elis z Filozofské historie.³ Jirásek tak na začátku a na konci své tvorby vytvořil různou variantu svorníkové postavy — ve slečně Elis ženskou bytost zaměřenou na soukromý život, v šašku Palečkovi mužskou postavu obrácenou k životu veřejnému, probíhajícímu na královském dvoře i mimo něj.

Představuje-li bratr Paleček postavu svorníkovou, pak Petr Pícek, mistr královské kuchyně, ztělesňuje pomocnou postavu. Mnohé události, jež se dějí na královském dvoře a kolem krále, se totiž čtenář dozvídá díky kuchařově zvědavosti. V 2. kapitole introdukce o něm stojí, že „byl žhavě zvědavý. Noviny sháněl jako klevetná babice.“ Tuto funkci, tj. funkci pomocné postavy, zastává Pícek v ještě vystupňovanější podobě v druhém dílu Husitského krále.

Obě tyto postavy (svorníková a pomocná) jsou pro Jiráska důležité, proto je autor nasadí hned na začátek románu — bratra Palečka v incipitu a kuchaře Pícka v introdukci.

Jirásek prezentuje stěžejní děje Husitského krále postupně — nejprve zprostředkovaně (pomocí pomocné postavy), posléze potom, zejména ve vrcholících okamžicích, přímo, bezprostředně, bez tlumočení zprostředkujících činitelů. Děj autorovy prózy tak dynamicky narůstá. Králův pozdní vstup na scénu pak připomíná stavbu klasického dramatu, v němž hlavní postava vstoupila do děje obvykle až v závěru expozice. Jiráskova dramatická technika se v tomto případě promítá i do jeho románové epeje.

První svazek Husitského krále zahrnuje dále dvě závažné anticipace. Na začátek románu vložil Jirásek první z nich — proroctví kolínského hvězdáře. Umístil je do 5. kapitoly, tj. do první poloviny románu. Anticipace kolínského hvězdáře se vztahuje převážně ke králi a je ve své podstatě dvojznačná, přímá i falešná. Přímý ráz má předpověď o moru (dojde k němu v druhém dílu), o poledním větru, tj. o papeži, jenž bude podněcovat Vratislavské proti králi, o papežově nepříteli vůbec a o blížící se svatbě. Falešný ráz má pak astronomova předpověď o tom, že se Jiří stane římským králem. Hvězdářova prognóza má světský charakter a je namířena do nejbližší budoucnosti. Neméně závažné je i to, že byla předpovězena na svobodě.

¹ Cituji z 2. vydání — A. J.: *Husitský král*. Praha, J. Otto 1921.

² N o v á k, Arne: *Husitský král*, *Venkov* 15. 2. 1921, č. 38, s. 2.

³ Viz o tom v mé stati *Jiráskova Filozofská historie*, *Literární měsíčník* 15, 1986, č. 10, s. 104–105.

Druhá půle románu obsahuje jinou anticipaci, je jí vidění bratra Řehoře o budoucnosti bratrské církve, které Jirásek vložil do 38. kapitoly. Řehořova anticipace je protikladná anticipaci předchozí. Nevztahuje se ke králi, ale týká se celého národa. Je to anticipace přímá, prognóza duchovní, jež je namířena do vzdálené budoucnosti. Bratr Řehoř ji předpoví ve vězení po krutém mučení.

Z hvězdářova patera předpovědí se nesplnilo toliko jedno, a sice Jiříkovo tajné přání stát se římským králem. Zůstává otázkou, zda tuto anticipaci nevložil kolínský astronom mezi ostatní — později uskutečněné — jen proto, aby utěšil a povzbudil krále. Z tohoto hlediska by nebyly anticipace hvězdářova a Řehořova tak zcela protikladné.

Obě anticipační kapitoly, 5. a 38., tvoří klíčové kapitoly románu. Další klíčové kapitoly představují ty architektonické jednotky, v nichž dochází k závažným státnickým zasedáním. Jsou to zejména kapitoly 19.–21., v nichž probíhá sjezd říšských knížat v Chebu. Dále potom kapitoly 48., 50.–52., zachycující přijetí papežského legáta v Praze. V prvním bloku kapitol jedná král s představiteli světské moci (s říšskými knížaty), v druhém bloku s představitelem moci duchovní (přesněji řečeno s jeho zástupcem).

Druhá skupina těchto klíčových kapitol (přijetí a odsouzení papežova legáta) tvoří zároveň finále prvního dílu Husitského krále. Románové finále má dvojí podobu—nejprve doktora Fantina soukromě vyslechne král a králová (48. kapitola) a pak veřejně celý český sněm (50.–52.). První díl tak vrcholí vzrušeným sněmovním zasedáním, jež se uzavírá zatčením královského prokurátora, což je osoba totožná s papežským legátem. Finální scéna se od ostatních klíčových kapitol liší rovněž rozsahově — jako jediná z nich zahrnuje čtyři kapitoly.

Klíčové kapitoly mají v románě přesně vymezené postavení. Tvoří navzájem spjaté dvojice, z nichž první člen této dvojice vložil Jirásek vždy do první poloviny románu (kapitoly 5., 19.–21.) a druhý člen do poloviny druhé (kapitoly 38., 48., 50.–52.). Obě dvojice kapitol jsou vzájemně spjaty také kvantitativně, neboť první dvojice (anticipační) má rozsah pouze jedné kapitoly, kdežto druhá dvojice (mocenské záležitosti) tvoří bloky kapitol (tři až čtyři kapitoly).

Rozvržení klíčových kapitol:

hvězdářova předpověď
5. kapitola
sjezd říšských knížat
19.–21. kap.
vidění bratra Řehoře
38. kapitola
přijetí papežova legáta
48., 50.–52. kap.

V románě je ještě jedna klíčová kapitola, sémanticky neobyčejně závažná. Je to ta kapitola, v níž dojde k zatčení bratří. K této perzekuci dochází v 27. kapitole, jež v úhrnném počtu 52 kapitol tvoří zároveň kapitolu středovou. Je to kapitola, přes níž se překlenují dvojice navzájem spjatých klíčových kapitol.

Středová kapitola štěpí román do dvou polovin, z nichž druhá půle má svá vyhraněná témata. Je to zejména téma věznění bratří, které v románě trvá od 27. kapitoly, kde jsou bratři zatčeni, do kapitoly 39., v níž dojde k jejich veřejnému odvolání v Týnském kostele. Druhá polovina má ještě jedno téma, jímž je téma Jana Rychnovského z Rychnova, jenž se na románové scéně poprvé objeví teprve ve 24. kapitole.

Na začátku své literární dráhy napsal Jirásek prózu *Konec a počátek*, jejíž téma je zároveň tématem *Husitského krále*, v němž autor líčí doznívání husitství a vznik Jednoty bratrské. Pro tento předěl dob má Jirásek v románě charakteristickou postavu, jíž je Ambrož Litvín z Výrova, nejprve husitský kněz, pak husitský bojovník, v čase románového děje námezdný voják, který se posléze stává stoupencem bratří. Jiráskův Husitský král má také své sekundární téma, jímž je konec husitství a zrození renesančního šlechtice. Touto postavou je galantní a ohleduplný Jan Rychnovský z Rychnova. Jirásek prostřednictvím všech těchto témat zachytil předěl několika prolínajících se epoch.

Počátky české renesance nejsou v románě spjaty toliko s postavou Jana Rychnovského. V druhém díle *Husitského krále* se humanistickou četbou opájí kolegiát Jiří Černý–Nigranus a jeho přítel Toušek. Pro tuto zálibu se dostávají do konfliktu s ostatními příslušníky Loudovy apoštolské koleje, kteří jsou pravověrnými kališníky.

Morfologicky nejprogresivnějším komponentem je v *Husitském králi* svorníková postava. Jirásek použil tohoto literárního typu ve svém díle dvakrát — ve *Filozofské historii* v postavě slečny Elis a v *Husitském králi* v bratru Palečkovi. Stejný počet svorníkových postav se vyskytuje také v tvorbě Karla Čapka, nejprve v podobě Tuláka z komedie *Ze života hmyzu* a posléze v postavě Matky ze stejnojmenné hry (Čapkova komedie a první díl Jiráskova románu vycházejí přitom téměř současně — *Ze života hmyzu* knižně 1921, první svazek *Husitského krále* 1920). Jiráskova slečna Elis a Čapkova Matka jsou zároveň postavy dosti příbuzné, neboť obě ztělesňují mateřský typ.

Jirásek rozvrhl svůj románový text neobyčejně důmyslně pomocí klíčových kapitol a kapitoly středové. Ústrojná výstavba textu tohoto druhu připomíná novoklasicistní počátky Karla Čapka (viz např. dvojici středových kapitol v jeho *Kritice slov*).⁴

Byl to F. X. Šalda, kdo roku 1921 v *Tribuně* zapochyboval nad podnětností Jiráskovy prózy: „Dílo Jiráskovo, hledíš-li na ně i literárněhistoricky, uzavírá starý kruh, ale neotvírá nového. Stačí jen položit si otázku, na koho z mladších spisovatelů a umělců slovesných Jirásek působil, aby se zjistilo zcela jasně. Nemalezješ mezi význačnými nebo i jen příznačnými spisovateli dnešní doby niko-

⁴ Otázkou zůstává, není-li existence středové kapitoly příznačná pro novoklasicistní text vůbec, neboť relevantní roli hraje i ve výstavbě Sovovy novely *Pankrác Budecius kantor*.

ho, jehož tvorba by nesla stopy Jiráskovy. Není to ani Svoboda, ani Sezima; ani Čapek—Chod, ani Karel Čapek; ani Mrštík, ani Theer; ani Benešová, ani Tilschová; ani Olbracht, ani Majerová.“⁵ Jirásek na uvedené prozaiky nepochybně nepůsobil, ale v každém případě byl s některými z nich (konkrétně právě s Karlem Čapkem) typologicky spjat. Typologická příbuznost je přitom daleko závažnější než problematické a obtížně dokazatelné působení. Typologické příbuzenství znamená totiž organickou souvislost a vyšší kontinuitu.

DAS HUSSITISCHE HELDENGEDICHT VON ALOIS JIRÁSEK

Der Aufsatz geht auf den Kompositionsbau des ersten Teiles des Romans *Hustitský král* (Der hussitische König) von Alois Jirásek ein. Seine Einleitung deutet an, daß drei Teile geplant wurden. Als erster erscheint auf der Romanszene der Hofnarr des Königs, Paleček, der in dem Werk eine Verbindungsfunktion hat; die Figur verbindet die königliche Welt mit der Welt der Untertanen. Die zwei Hälften des Werkes enthalten eine bedeutsame Antizipation; in der ersten Hälfte ist es die Prophezeiung des Kölner Astronomen, in der zweiten Hälfte die Vision des Bruders Řehoř. Die diese Antizipation enthaltenden Kapitel bilden gemeinsam mit weiteren Kapiteln des Romans die Schlüsselkapitel. Alle Schlüsselkapitel im Roman *Hustitský král* sind regelmäßig eingeteilt (siehe Schema). Ihre Regelmäßigkeit wird dabei durch das mittlere Kapitel unterstützt. Im Roman *Hustitský král* hat Alois Jirásek den Ausklang des Hussitentums und den Beginn der Brüdergemeinde erfaßt.

⁵ F. X. Šald a : *Časové i nadčasové*. Praha, Melantrich 1936, s. 399.

